

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KOGNITIVNING KOMMUNIKATIVDA OMILI

Baymanov Habibullo Abdullayevich

Toshkent amaliy fanlar universiteti Tillar kafedrası mudiri, f.f.f.dok.(PhD), v.b.prof.

E-mail: habibullo81@list.ru, ORCID: 0009-0001-9293-928

Mazkur maqolada kommunikativ-kognitiv ijod inson tafakkurining tashkiliy qismlaridan biri bo'lgan mua'yyan bir madaniyatlar kontekstida amalga oshadigan jarayonning natijalari etik normalar, siyosiy qarashlar, etnik, diniy va madaniyatning boshqa komponentlariga asoslangan hamda madaniyatlararo muloqot jarayoni natijasida sotsiumlar tafakkurida qabul qilingan axborotni qayta ishlash va yo'naltirish uchun xotirada o'rnashib qolgan kommunikativ-kognitiv shakllarning faollashuvini tahlil qilish kuzatiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ-kognitiv, konseptologiya, madaniyatlararo muloqot, psixolingvistika, lingvistika, etnosemantik, komponent tahlil, neyrofiziologiya, integratsiya.

"This article analyzes the activation of communicative-cognitive forms—which constitute an organizational component of human thinking and operate within the context of specific cultures—whose outcomes are grounded in ethical norms, political views, ethnic, religious, and other components of culture, and which have been embedded in memory to process and direct information perceived in the thinking of societies as a result of the intercultural communication process.

Key words: communicative-cognitive, conceptology, intercultural communication, psycholinguistics, linguistics, ethnosemantic, componential analysis, neurophysiology, integration

Kognitiv tilshunoslik falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmay, balki tilni tafakkur bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarning ijtimoiy, madaniy, lingvistik hodisalar bilan uzviy aloqasini chuqur ilmiy tadqiq etadi. Rus tilshunosi S.Askoldov kognitiv fanlar chorrahasida olti fan sohasi (falsafa, psixologiya, tilshunoslik, antropologiya, suniy intellekt, nevrologiya) tutashishini va yagona bir ilmiy maqsad – tabiiy va sun'iy tizimlarda bilimning jamlanishi, qayta ishlanishi va qo'llanishi muammolari yechimini izlash bilan band bo'lishini qayd qilgan edi [5, 201 b.].

Hozirgi davrda chet tillarni bilish va madaniyatlarning turli-tumanligini anglay olish – integratsion jarayonlarning, jumladan ta'lim tizimining yanada rivojlanishiga omil bo'lmoqda. Uzlüksiz lingvistik ta'limning vazifalaridan biri turli til va madaniyat vakillari bir-birlarini yaxshi tushunish va o'zaro boyitishiga zamin yaratishdir.

Xorijiy tillarni o'qitishning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib o'rganayotgan til vakillarining madaniyati va tilini biladigan, madaniyatlararo muloqotda o'zga til va madaniyat vakillari bilan sub'yekt sifatida muloqot qila oladigan, ularni tushunadigan, xorijiy tilda ijod qila oladigan, informatsion, kommunikativ, intellektual jihatdan layoqat, ya'ni kompetentsiyalarga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishdir degan g'oyani Sh. Safarov ilg'or suradi [4, 102 b.].

Bizning fikrimizcha, chet tiliga layoqatli shaxsni ta'riflaganimizda uning falsafiy, ijtimoiy va ruhiy qarashlari inobatga olinadi. Chet tiliga layoqatli shaxs deb bir xorijiy tilni mukammal egallagan, xorijiy tilda nutqiy ijod qila oladigan, ya'ni o'sha tilda asarlarni nafaqat o'qib tushunadigan, balki o'zi ham mustaqil ravishda biror nutqiy asar yarata oladigan shaxsga nisbatan aytamiz.

Chet tiliga layoqatli shaxs deb o'sha tilda muloqotga layoqatli shaxsga aytiladi. Chet tiliga layoqatli shaxs – bu “tirik lug'at”, etnosemantik shaxs, ya'ni biror-bir xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan insondir.

Evans V chet tilini o'qitish jarayonida shaxsni muloqot jarayonida, kognitiv shakllar yordamida rivojlantirish uchun doimiy ravishda madaniyatlararo muloqotda bo'lish lozim, chunki ta'limning bu komponenti ta'lim oluvchida ijtimoiy bilim faolligini oshiradi, degan edi [3].

Kognitiv ijod chet tilini o'rganuvchilarda ijtimoiy jarayonlarni yanada faol anglash, ijtimoiy borliqning lisoniy tasviri orqali o'zligini ushbu borliqning bir qismi sifatida tushunishiga yordam beradi. Bu orqali chet tilini o'rganuvchilarda kognitiv ong, ya'ni jami ma'noviy shakllar va ularni ifodalovchi til vositalarining individual kontseptual tizimida ko'zga tashlanadi.

Kommunikativ-kognitiv ijod inson tafakkurining tashkiliy qismlaridan biri bo'lib, bu jarayon mua'yyan bir madaniyatlar kontekstida amalga oshadi va bu jarayonning natijalari etik normalar, siyosiy qarashlar, etnik, diniy va madaniyatning boshqa komponentlariga bog'liq. Madaniyatlararo muloqot jarayoni natijasida sotsiumlar tafakkurida qabul qilingan axborotni qayta ishlash va yo'naltirish uchun xotirada o'rnashib qolgan kommunikativ-kognitiv shakllarning faollashuvi kuzatiladi [2, 131 b.].

Kognitiv tilshunoslik tadqiqotlarining sohasi til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlar, kognitiv jarayonlarga bog'liq lingvistik ahamiyat kasb etuvchi quyidagi keng qamrovli, jumladan konseptual ma'no nazariyasi, konsept tushunchasi va uning turlari, konseptualizatsiya va kategoriyalash muammolari, bilim tuzilmalari va ularning turlari, freym semantikasi, prototip nazariyasi, grammatik kategoriyalarning kognitiv yondashuvi, konseptual metafora nazariyasi kabi keng qamrovli masalalarda o'z aksini topadi [1, 41 b.]. Qayd etilgan ilmiy qarashlar zamonaviy tilshunoslikning naqadar keng qamrovli ekanligini ko'rsatadi, dunyo miqyosida bu muammolarning har biri ilmiy izlanishlar olib borilishda tadqiqot ob'yekti hamdir.

Nutqiy kommunikativ-kognitiv shakllar madaniy omilga ega. Shu sababli, turli madaniyat vakillari muloqot jarayonida bir-birlaridan turli kommunikativ natijalarni kutadilar.

Xorijiy tilni o'rganuvchilarga chet til vakillari madaniyat va qadriyatlarini inobatga olgan holda madaniyatlararo muloqot qilishga o'rgatish kerak.

Madaniyatlararo muloqotning turlari, talablari, qoida va mezonlari xilma-xil bo'lganidek, muloqotga kirishuvchi insonlarning kommunikativ kompetntsiyasi, layoqati, til bilishi va uni amalda qo'llay olish darajasi bir xil emas.

Muloqot jarayonida insonlar o'zlarini tutishi bir necha omillarga bog'liq. Madaniyatlarning bir-biriga ta'siri natijasida quyidagicha madaniyatlararo muloqot turlarini ajratib ko'rsatish mumkin [6, 121 b.]:

- turli xil madaniyat vakillari o'zaro muloqotda streotiplarning farqlanishi darajasi;
- moslashuvchanlik, ya'ni muloqot qiluvchilarning bir vakili boshqalarga nisbatan moslashuvchan bo'lishi;
- o'zlashtira olish, muloqot “tili”ni topa bilish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- hamkorlikka moyillik, o'zi uchun yangi bo'lgan madaniyat streotiplariga xos muloqotini o'zlashtirib olib hamkorlikka, faol muloqotga kirishuvchanlik.

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ muloqot uchun zarur bo'lgan mazkur xususiyatlar madaniyatlararo muloqotga tayyorlash amaliyotida qo'llanilishi muhim. Ta'riflangan kognitiv-kommunikativ modellar esa chet tiliga layoqatli shaxs tafakkurida muhim joy olishi lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashurova D., Galiyeva M., Cognitive Linguistics. –Tashkent: VneshInvestProm, 2018.– 18-p
2. Baymanov H.A. “Inson xarakteriga xos sifat leksemalarning funkstional-semantik xususiyatlari (Nemis va o‘zbek tillari misolida). Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Dissert.... . Toshkent 2020 yil.
3. Evans V, Green M. Cognitive Linguistics. An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016, p161.
4. Safarov Sh., Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: —Sangzorl nashriyoti, 2006. 21-23-b.
5. Асколдов С.А. Концепт и слово. // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология
6. Бородай С. Ю. Язык и познание: введение в пострелятивизм. М.: ООО Садра, Языки славянских культур, 2020. 800 с.